

१. आन्तरिक लेखापरीक्षणको परिचय, पृष्ठभूमि

आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा १६ (१) मा सरकारी कार्यालयमा भएको आर्थिक कारोवारको आन्तरिक लेखापरीक्षण महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले तोकिए बमोजिम हुने व्यवस्था छ । यसैगरी आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ९६(१) बमोजिम कार्यालयका कार्यालय प्रमुखले आफ्नो कार्यालयको राजस्व धरौटी तथा विनियोजन तर्फको आय-व्यय तथा प्रचलित कानूनबमोजिम खडा भएको कार्य सञ्चालन वा अन्य सार्वजनिक कोषको आन्तरिक लेखापरीक्षण सम्बन्धित कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट गराउनु पर्नेछ र कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयले समेत कार्यालयको राजस्व, धरौटी, विनियोजन तर्फको आय व्यय र प्रचलित कानून बमोजिम खडा भएको कार्य सञ्चालन वा अन्य सार्वजनिक कोषको आन्तरिक लेखापरीक्षण गर्नुपर्दछ भनि उल्लेख भएको छ । यसरी आन्तरिक लेखापरीक्षण गर्दा महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट तयार गरी लागू गरेको आन्तरिक लेखापरीक्षण कार्यविधि निर्देशिका अनुरूपको कार्यविधि अपनाई आन्तरिक लेखापरीक्षण गर्नुपर्नेछ ।

कार्यालयले आन्तरिक लेखापरीक्षणबाट निस्केका बेरूजूरू अन्तिम लेखापरीक्षण अगाडि नै नियमित गराउनुपर्नेमा नियमित गराई वा प्रमाण पेश गर्नुपर्नेमा प्रमाण पेश गरी वा असुल उपर गर्नुपर्नेमा असुल गरी बेरूजू लगत कट्टा गराई वित्तीय जवाफदेहिता पूरा गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था छ ।

तालुक कार्यालयले समेत आफु मातहत निकायको आन्तरिक लेखापरीक्षणबाट कायम भएका बेरूजूरू समयमै फछ्यौट गरे नगरेको अनुगमन गरी समयमै आन्तरिक लेखापरीक्षण बेरूजूफछ्यौट गर्ने जिम्मेवारी अधिकारीलाई सेवा सम्बन्धी प्रचलित कानून बमोजिम विभागीय कारवाही गर्नुपर्दछ ।

२. आन्तरिक लेखापरीक्षणको उद्देश्य

सरकारी निकायबाट सम्पादन गरिने कार्यक्रमहरूमा गरिएको लगानी उक्त कार्यक्रमको निर्दिष्ट उद्देश्य हासिल गर्ने तर्फ नियमित, मितव्ययी र प्रभावकारी रूपले भई रहे/नरहेको परीक्षण गरी व्यवस्थापनलाई सुझाव दिनु हो । यसका अतिरिक्त निम्न विशिष्ट उद्देश्य रहेका छन् ।

- (क) सरकारी निकायहरूबाट निर्दिष्ट उद्देश्य हासिल गर्न गरिएको लगानी (Input) नियमित, मितव्ययी र प्रभावकारी भए नभएको परीक्षण गरी व्यवस्थापनलाई सुझाव प्रदान गर्ने ,
- (ख) सरकारी निकायबाट गरिने आम्दानी तथा खर्च र त्यसको लेखाङ्कन प्रचलित कानूनद्वारा निर्दिष्ट प्रक्रिया अनुरूप भए वा नभएको परीक्षण गरी वित्तीय पारदर्शिता र जवाफदेहिता कायम गर्न सहयोग पुऱ्याउने,
- (ग) लेखापरीक्षण प्रतिवेदन समयमै सही र भरपर्दो रूपमा उपलब्ध गराई वित्तीय अनुशासन कायम गर्न व्यवस्थापनलाई सहयोग पुऱ्याउने,
- (घ) आन्तरिक लेखापरीक्षण सम्बन्धी सुधारका विषय वस्तुहरूलाई प्रभावकारी पार्न नीतिगत पृष्ठपोषण गर्ने,

- (ड) अन्तिम लेखापरीक्षण कार्यलाई सहयोग पुऱ्याउने,
- (च) आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली प्रयोगको अवस्था सम्बन्धमा जाँच गर्ने ।

३. आन्तरिक लेखापरीक्षणको क्षेत्र

आन्तरिक लेखापरीक्षण व्यवस्थापनको सहयोगको लागि गरिने मूल्याङ्कन हो । यसमा संगठनले अपनाएको आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको प्रभावकारीताको समेत मापन/मूल्याङ्कन तथा विश्लेषण गरिन्छ । उपलब्ध साधन र स्रोतको नियमित, मितव्ययी र प्रभावकारी तरिकाबाट प्रयोग गरी संगठनको निर्दिष्ट उद्देश्य हासिल गर्नेतर्फ केन्द्रित रही परीक्षण व्यवस्थापनलाई आवश्यक सुझावहरू उपलब्ध गराइन्छ । सामान्यतया आन्तरिक लेखापरीक्षणको कार्यक्षेत्र देहाय बमोजिम रहन्छ ।

- (क) वित्तीय कारोबारको गणितीय शुद्धताको परीक्षण गर्ने,
- (ख) प्रचलित कानूनको पालना भए नभएको परीक्षण गर्ने,
- (ग) वित्तीय साधनको उपयोग मितव्ययी, दक्ष र प्रभावकारी रूपमा भए नभएको परीक्षण गर्ने,
- (घ) स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रमबाट निर्धारित लक्ष्य प्राप्त भए नभएको परीक्षण गर्ने,
- (ङ) वित्तीय प्रतिवेदनहरूले आर्थिक कारोबारको सही र यथार्थ चित्रण प्रस्तुत गरे नगरेको परीक्षण गर्ने,
- (च) संगठनले अपनाएको आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको प्रभावकारीताको मूल्याङ्कन तथा विश्लेषण गर्ने,
- (छ) लेखाङ्कन तथा प्रतिवेदनको स्वीकृत ढाँचा तथा मापदण्ड पालना भए नभएको परीक्षण गर्ने,
- (ज) सार्वजनिक खर्चको जोखिम विश्लेषण गर्ने,
- (झ) सार्वजनिक लेखा प्रणालीमा सुधार गर्न सुझाव दिने ।

४. बेरुजूको स्थिति तथा सोको प्रकृति

४.१ आ.ले.प.को कूल बेरुजू स्थिति

सबै कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयहरूबाट प्राप्त बेरुजूहरूलाई संक्षेपिकरण गरी तयार पारिएको जिल्लागत एकीकृत प्रतिवेदन अनुसूची १ मा उल्लेख छ । प्रतिवेदन अनुसार गत आ.व. २०७४/७५ को कूल आ.ले.प. बेरुजू रकमको स्थिति निम्न बमोजिम रहेको छः-

समिक्षात्मक टिप्पणी

- यस कार्यालय मातहतका कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयहरूबाट आ.व. २०७४/७५ को नेपाल सरकार (संघ) का निकायहरूको आन्तरिक लेखापरीक्षण सम्पन्न गरि तयार गरेको आन्तरिक लेखापरीक्षण प्रतिवेदनहरूको आधारमा यो प्रतिवेदन तयार गरिएको छ ।
- ०७४।७५ को निकास खर्च रकम रु.१०,८४,६८,२०,४०,२१३.२७ भएकोमा कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट हुने आन्तरिक लेखापरीक्षणको बेरुजू अंक ५३५८०८४४७५३ देखिन आएको छ । उक्त बेरुजू रकम कुल निकास खर्चको ४.९४% हुन आउँछ ।
- यस आ.व. ०७४/७५ को आ.ले.प. बेरुजूको एकीकृत वार्षिक प्रतिवेदनमा देखिएका बेरुजूका प्रकृतिहरू अधिकांश रूपमा आ.व. ०७३।७४ को आ.ले.प. प्रतिवेदनमा देखिएका बेरुजूका प्रकृतिहरूसँगै दोहोरिएका छन् ।
- आ.व. ०७३।७४को कुल बेरुजू अंक ४३अर्ब४७ करोड १३ लाख ८२ हजार१ सय ८९ रहेकोमा यस आ.व. को बेरुजू अंक ५३ अर्ब ५८ करोड ८ लाख ४४ हजार ७ सय ५३ अर्थात् गत वर्ष भन्दा अंक १० अर्ब ९करोड ९४ लाख ६२ हजार ५ सय ६३ बढ्न गएको देखिन्छ ।
- कुल बेरुजू अंक ५३ अर्ब ५८ करोड ८ लाख ४४ हजार ७ सय ५३ मध्ये पेशकी बाँकी बेरुजू अंक ५०अर्ब१४ करोड ८ लाख ५१ हजार ५ सय १५ अर्थात् ९३.६०% रहन गएको । म्याद ननाघेको पेशकी रकम समेत यसमा समावेश रहेको छ ।
- कुल बेरुजू अंक आ.व. ०७३/७४ को तुलनामा बढ्न गएको देखिन्छ भने प्रतिशतको आधारमा बेरुजूलाई वर्गीकरण गर्दा असुल गर्ने र पेशकी बाँकी बेरुजूको प्रतिशत घटेको छ र नियमित गर्ने बेरुजूको प्रतिशत बढेको छ ।
- कुल बेरुजू मध्ये ४ करोड ४१ लाख ८९ हजार २४ रुपैयाँ अर्थात् ०.०८% तलबी प्रतिवेदनसँग सम्बन्धित बेरुजू रहेको जुन गत आ.व. २०७३/७४ को रु. १३ करोड ९६ लाख (०.३२ प्रतिशत) भन्दा कम रहेको देखिँदा तलबी प्रतिवेदन पारित गराउने कार्यलाई गत वर्षको दौजोमा महत्त्व दिएको देखिन्छ ।
- बेरुजूलाई प्रकृतिका आधारमा मुख्य ५ भागमा वर्गीकरण गरि प्रतिवेदन तयारी गरिएको छ । जस अनुसार सैद्धान्तिक बेरुजू सामान्य रूपमा कमी कमजोरी भएका बेरुजू (गणितिय त्रुटी), पेशकी बाँकी, असुल उपर गर्नुपर्ने र अन्य बेरुजू भनिएको छ ।

- ❖ जिल्लागत बेरुजू अंक हेर्दा सबैभन्दा बढी रु. २७,००,१४,०३,०९३.३८ कुल बेरुजुको(५०.३९%) काठमाण्डौको देखिन्छ भने सबैभन्दा घटि रु. १,१३,०००.०० (०.०००२%) रुकुम पुर्वको देखिन्छ ।
- ❖ मन्त्रालयगत रूपमा सबैभन्दा बढी रु.२२,८९,८२,९२,६३४ कुल बेरुजुको (४२.७३%) भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयको छ भने सबैभन्दा कम रु. ६०७५.०० न्याय परिषदको बेरुजू देखिन्छ ।
- ❖ नेपाल सरकारको लेखा निर्देशिका २०७३ ले वित्तिय कारोवारको लेखाङ्कन र संलग्न हुनुपर्ने प्रमाण कागजातहरूको वारेमा स्पष्ट गरेको भएतापनि निकायहरूले उक्त निर्देशिकाको अवलम्बन नगर्दा समान प्रकृतिका बेरुजुहरू दोहोरिएको र बेरुजुको अंक समेत वढ्दै गएको देखिन्छ ।
- ❖ जिल्लागत आन्तरिक लेखापरीक्षण प्रतिवेदनहरूले विषय विशेषज्ञता, आन्तरिक लेखापरीक्षणसम्बन्धी ज्ञान, सीप र अनुभवको कमी जस्ता पक्षलाई दिशाबोध गराउँदछ भने आन्तरिक लेखापरीक्षण सम्बन्धी तालिम, अन्तरक्रिया र गोष्ठीको माग गर्दछ । आयकर ऐन २०५८ तथा नियमावली, २०५९ मा व्यवस्था गरिएको भूक्तानीमा कर कट्टि सम्बन्धी विषयमा अस्पष्टता देखिएको, तलबी प्रतिवेदन पारित गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने (पारित गर्ने र गराउनुपर्ने दुवै निकायले), आन्तरिक लेखापरीक्षण कार्यविधि निर्देशिकाको पूर्ण अनुसरण गर्नुपर्ने, आर्थिक कार्यविधि तथा खरिद सम्बन्धी कानूनको स्पष्टताको कमी जस्ता कुराहरू लेखापरीक्षण गर्ने कर्मचारीहरूमा देखिएको प्रतिवेदनहरूबाट प्रष्ट देखिन्छ ।
- ❖ सञ्चित कोषको व्यवस्थापन तथा सञ्चालन गर्ने महालेखा नियन्त्रक कार्यालयको कार्य पछिको महत्त्वपूर्ण कार्यको रूपमा रहेको आन्तरिक लेखापरीक्षण कार्यको लागि कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयहरूमा लेखा सम्बन्धी सैद्धान्तिक तथा व्यावहारिक ज्ञान भएका अनुभवी कर्मचारीहरूलाई खटाई आन्तरिक लेखापरीक्षणको कार्यलाई कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयको महत्त्वपूर्ण कार्यको रूपमा विकास गर्नुपर्ने, कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयका कर्मचारीहरूलाई लेखापरीक्षणसम्बन्धी पर्याप्त तालिम तथा सुविधा प्रदान गर्नुपर्ने,कार्यप्रकृति र भारका आधारमा दरबन्दी तथा कर्मचारी व्यवस्थापन गर्नुपर्ने, आन्तरिक लेखापरीक्षण निर्देशिका तथा Tracking सूचकहरूको पालना गर्नुपर्ने,सरकारी कारोवार गर्ने निकायहरूले आफ्नो आन्तरिक नियन्त्रणको व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाउनुपर्ने,लेखापरीक्षणमा देखिने गरेको बेरुजूहरूमा एकरूपता कायम गर्नुपर्ने,लेखापरीक्षणका मापदण्डहरू लागु गरि सुधारका क्रियाकलापहरू गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

अनुसूची १: आ.ब. २०७४/७५ को आ.ले.प बेरुजूको प्रकृति अनुसारको विवरण

सि.नं	कोड न.	विवरण	नियमित	असूल	पेशकी	जम्मा
१	२१	तलबी प्रतिवेदन तथा तलबी खर्चसँग सम्बन्धित	४९२६४५१३।०२	२३३६७५।५०	०।००	४९४९८१८८।५२
२	२२	सामान्य कागजात नपुगेको	८०१२०००१३।५	९२१२६२२।७१	०।००	८१०४१२६३६।२१
३	३१	पेशकी बाँकी (व्यक्तिगत)	९२६३०८८।००	१८९४९३५।२८	११३६९९३१४९।००	११४८१५११७२।२८
४	३२	पेशकी बाँकी (संस्थागत)	१४४७२१३३१।००	१०३८७३६३।४१	४६३६९६७३०१६।००	४६५२४७८१७१।४१
५	४१	नियमानुसार पाउनुपर्ने भन्दा बढी भुक्तानी	९७५५७६०३।८०	९६८९८८२९।२६	२२४४७७२३१६।००	३३१३२१३७४९।०६
६	४२	भुक्तानी गर्न नमिल्नेमा पनि भएको भुक्तानी	३५६२९६२२।९९	३९०८८१३।१६	१६७०८४०।००	४१२०९२७६।१५
७	५१	करकट्टीसँग सम्बन्धित	१३८०६१७७।६०	१८०७७३४३।७५	२९२४१७२८।७०	४४८५५६४०८।३५
८	५३	शीर्षक फरक पारी खर्च गरेको	९३१३५०९०।७२	२९५५१०।४४	९५४३६९०।७३५	१०२७०८३३२।४९९
९	५४	साथि कुनै पनि समूहमा नपरेको	२०७४४६५३६।६	६०३७५०।००	९८८८०००।००	२१७९३८२८६।६०
जम्मा			३२८८५०९३९३।७१	१४१४८३८४३।५१	५०१५०८५१५१।३५	५३५८०८४४७५।५७

अनुसूची २: आ.व २०७४/७५ को कूल आ.ले.प बेरुजू रकम

सि.नं.	विवरण	विनीयोजन तर्फ	राजस्व तर्फ	धरोटी तर्फ	कार्यसञ्चालन कोष	प्रतिशत*
१	नियमित गर्नुपर्ने	३२८८५०९३९४.००	७६२२९९.३८	१५७१४८९३.०७	१३४८८१२८.०८	६.१४
२	असूल गर्नुपर्ने	१४१४८३८४३.५१	१५६४६२४०.८०	२२८३५४०.४८	६४६३७७९.५८	०.२६
३	पेशकी बाँकी	५०१४०८५१५१५.००	०.००	५०००००.००	२२२४०४०३९.००	९३.६०
	कूल जम्मा	५३५७०८४४७५२.५१	१६४०८५४०.१८	१८४९८४३३.५५	२४२३५५९४६.६६	१००.००

* तालिकामा उल्लेखित प्रतिशत नियमित, असूल र पेशकी बाँकीसँग सम्बन्धित छ ।